

פרק ג

יונה חוזר אל שליחותו

וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה שְׁנִית לְאֹמֹר: (א)

יונה אינו הולך על בסיס הדיבור הראשון, ורק אחרי ציווי מפורש נוסף הולך. ציון עובדת השניות מצביע על דיאלוג מתמשך. התהליך שעבר על יונה החל מן הציווי הראשון הוא חלק מן הסיפור.

קוּם לָךְ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה וְקִרָא אֵלֶיהָ אֵת הַקְּרִיאָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיהָ: (ב)

"קום" - אלוהים קורא ליונה להתכוונן, לאזור כוחותיו ולצאת לדרך. "לך" - עוזב את מקומך הפיזי והרוחני ולך אל נינווה העיר הגדולה. עד כאן ההוראה היא אותה הוראה. כעת היא עומדת לפשוט צורה וללבוש צורה חדשה. "וקרא אליה" - בשונה מהקריאה הראשונה "עליה" - ללא תקשורת וללא הדדיות, הקריאה "אליה" אוצרת בתוכה הזמנה לדיבור ולתקשורת עם העיר.⁴⁷

בשונה מן השליחות הראשונה שבה הבסיס לקריאת יונה אליהם הוא רעתם - "כי עָלְתָה רָעָתָם לְפָנָי", ובהתאם מוטל עליו לתרגם

47. יש לשים לב שגם בהוראה האלוקית אליו הנושא הוא העיר, לא האנשים שבה. פנייה אל 'עיר' פירושה פנייה אל העיר כישות, אל כלל תושביה. פנייה אל 'אנשי העיר' לעומת זאת, פירושה דיבור, מפגש, וביטויים שונים של קירבה בממד האישי. כהמחשה: בספר יהושע רוב רובן של ההתייחסויות הן לערים, בספר שופטים לעומת זאת המפגש הוא עם יושבי הארץ. ההשלכות לכך הן מרובות.

את הרעה לגזירה, כעת הנושא אינו רעתם, כי אם דיבור ה' אל יונה - "אֵת הַקְּרִיאָה אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיךָ". אלוהים מעורב כמי שדובר אל יונה, ודיבור זה מקפל בתוכו הזמנה להדדיות. תקשורת כפולה מתקיימת - בין יונה לבין נינווה, בין אלוהים לבין יונה.

דומה שהמעבר הכפול לדיבור ולדיאלוג הוא ביטוי לעולמו של יונה שנפתח במידת מה אל אנשי האונייה ואל הנוכחות 'לפני ה'" גם יחד.

וַיִּקַּם יוֹנָה וַיֵּלֶךְ אֶל נִינְוָה כְּדַבֵּר ה' וַנִּינְוָה הִיָּתָה עִיר גְּדוֹלָה לְאֱלֹהִים
מִהֶלֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים (ג)

"וַיִּקַּם יוֹנָה וַיֵּלֶךְ אֶל נִינְוָה כְּדַבֵּר ה'" - יונה אוזר כוחותיו, קם והולך. הציון כדבר ה' מעמידו בעמדה של ציות, ללא הזדהות וללא רצון. "וַנִּינְוָה הִיָּתָה עִיר גְּדוֹלָה לְאֱלֹהִים" - ציונה כעיר גדולה לאלוהים בפסוק המתאר את יונה כמציית לדבר ה', היא ביטוי נוסף לחוסר המעורבות של יונה בשליחות אל העיר הגדולה המשויכת לאלוהים, אך רחוקה ממנו.

"מִהֶלֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים" - אין לומר שהכוונה היא מצד לצד, מכיוון שהמשמעות היא שהעיר בקוטר עשרות קילומטרים. מסתבר שההכוונה היא לשלושה ימים של הליכה בכלל רחובותיה של העיר הנצרכים בכדי להביא לידיעת תושביה את הבשורה. ציון זה הוא ביטוי לגודלה של עירו של אלוהים, אך לא פחות מכך, לכובד המשימה המוטלת על יונה - 'וַקְרָא אֵלֶיךָ', ביצירת תקשורת בינו לבין כלל אנשיה.

וַיַּחֵל יוֹנָה לְבֹא בְּעִיר מִהֶלֶךְ יוֹם אֶחָד וַיִּקְרָא וַיֵּאמֶר עוֹד אֲרַבְּעִים
יוֹם וַנִּינְוָה נִהְפָּכֶת (ד)

"וַיַּחֵל יוֹנָה לְבֹא בְּעִיר מִהֶלֶךְ יוֹם אֶחָד" - תיאורו כבא בעיר, כמוהו כציון קירבה, אות להיענות להזמנה האלוהית. גם משך הזמן - מהלך יום אחד מצביע על הליכתו בשליש מרחובות העיר,

ופירוש הדבר שמהו התרחש בין יונה לבין אנשי העיר. מאידך, כמה סייגים הם למימוש זה. הביטוי "וַיִּחַל" ממקד את יונה ביום הראשון; הניסוח "וַיִּקְרָא", תחת הניסוח "וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ", מצביע על יונה כמי שלא באמת נפתח לעמדה של תקשורת; "וַיֹּאמֶר" - מילה זו מחליפה את המילה המקורית "אֵלֶיהָ". הראשונה מביעה תקשורת, בשנייה - התמקדות בתוכנה של הגזירה.

ומנגד, משך הזמן - ארבעים יום, מזמנים עיכול והיתכנות לשינוי בהתנהגותם, ובנוסף - פתיחה בציון הזמן, ודחיית ההיגד מה עתיד לקרות - "ניבונה נהפכת", מצביעים על משך זמן שבו עדיין לא נחתם הדין, וכמו מזמין את אנשי העיר אל התשובה.

פלא תשובתה של נינוה

וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאֱלוֹהִים וַיִּקְרְאוּ צוֹם וַיִּלְבְּשׁוּ שָׂקִים מְגֹדֹלִים
וַעֲדוּ קִטְנָם (ה)

"וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאֱלוֹהִים" - צעד ראשון הוא של אמונה באלוהים. צעד שני הוא מעשי יותר - צום ולבישת שקים. מה גרם להם לתגובה משמעותית כל כך מהר? ניתן לחשוב על המפגש עם נביא, ועם מה שהוא מסמל. ברקע: תופעה דומה מוכרת לנו מאלישע רבו של יונה המבקר בארם, ומנבא את חזאל להיות מלך, או מדברי נעמן לעבדיו: "יֹאמֶר הֲנֶה נָא יִדְעֵתִי כִּי אֵין אֱלֹהִים בְּכָל הָאָרֶץ כִּי אִם בְּיִשְׂרָאֵל (מלכים ב, ה, טו). היבט נוסף לתגובתם, קשור לתוכנה של הנבואה. עמוק בפנים, אדם יודע מה מגיע לו, וכשהוא נענש בצורה מדויקת, העונש מעורר הד סמוי בנפשו. אנשי נינוה יודעים את רעתם, ובהתאם מאמינים באלוהים.⁴⁸

48. מעין דברי אדני-בזק "כאשר עשיתי כן שילם לי אלוהים". הוא ידע שזה בדיוק מה שמגיע לו, ולכן הבין את המקור כאלוהי, ולא תלה אותו ברשותם של האנשים. דוגמה נוספת: המכות המדודות של דוד לאויביו, מעוררות בהם אמון, להכרה בצדק האלוהי, במוסריות דוד, ומשום כך הם מתפייסים עמו בשלב מאוחר יותר.

"וַיִּקְרָאוּ צוֹם" - סיגוף והמעטת חיים. החיים קולקלו, והם מוותרים על צרכי הגוף והנפש, על עונג החיים, ומזמנים את עצמם אל טהרת החיים. "וַיִּלְבְּשׁוּ שָׂקִים מְגָדוֹלָם וְעַד קִטְנָם" - בסוג של אבלות. עד כאן תהליך שראשיתו היא רוחנית - כמאמינים באלוהים, המשכו בקבלת הצום הקשורה לנפש, והצלע השלישית שלו היא בלבישה פיזית של שקים. מן הפנים אל החוץ.

כעת נשים לב אל הדמויות הפועלות: צעד ראשון מתחולל על ידי כלל אנשי נינווה המאמינים באלוהים. בשלב שני מתייצבים הגדולים ובעקבותם הקטנים ולוקחים אחריות: "מְגָדוֹלָם וְעַד קִטְנָם". בשלב הבא ימשיך התהליך ויטפס כלפי מעלה והמלך יכנס לתמונה. המבנה: התעוררות עממית המעידה על האותנטיות שבתהליך, ולצד זאת, כצעד מלווה - המנהיגים נוטלים על עצמם מנהיגות.

וַיֵּצֵעַ הַדָּבָר אֶל מֶלֶךְ נִינְוָה וַיִּקָּם מִכְסָּאוֹ וַיַּעֲבֵר אֶדְרָתוֹ מֵעֲלָיו וַיִּכַּס שָׂק וַיָּשָׁב עַל הָאָפֶר (ו)

"וַיֵּצֵעַ הַדָּבָר אֶל מֶלֶךְ נִינְוָה וַיִּקָּם מִכְסָּאוֹ" - תהליך לקיחת האחריות ממשיך, וכעת המלך נכנס לתמונה. בצעד ראשון הוא עובר תהליך פנימי שקשור אל מעמדו כמלך. הוא קם מכסאו ומוותר על כבודו ועל עמדתו כמלך,⁴⁹ בצעד שני מעביר מעליו את בגדי המלכות, בצעד שלישי מתכסה בשק - כמו כולם, ובצעד רביעי מגדיל לעשות - 'וישב על האפר'. כל אלו בינו לבין עצמו, כביטוי למה שעובר עליו בפנימיותו. כעת הוא עובר למגרש של העם, לוקח אחריות ומוביל את השלבים הבאים.

וַיֵּצֵעַק וַיֵּאמֶר בְּנִינְוָה מִטַּעַם הַפֶּלֶךְ וַיִּגְדְּלוּ לְאֹמֶר הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה הַבְּקָר וְהַצֹּאן אֵל טַעֲמוֹ מְאֹמָה אֵל יָרְעוּ וּמִיָּם אֵל יִשְׁתּוּ: וַיִּתְכַּסּוּ

49. בהיפוך לישיבת אחשורוש על כסא מלכותו, המבטאת את הביסוס לשלטונו - "בַּיָּמִים הֵּהֵם כָּשְׁבַת הַמֶּלֶךְ אַחֲשֻׁרוּשׁ עַל כִּסֵּא מְלָכוֹתוֹ אֲשֶׁר בְּשׁוּשַׁן הַבְּרִיה (אסתר א, ב)

שָׁקִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחֻזְקָה וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ
מִדְרָכּוֹ הִרְעָה וּמִן הַחֶמְסִים אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם (ז-ח)

"וַיִּזְעַק וַיֹּאמֶר בְּנִינָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ וּגְדָלָיו לְאֹמֶר" - המלך מתייצב בעמדה של מנהיגות ומזעיק את כלל אנשי העיר מטעמו ומטעם הגדולים. תוכן דבריו: הוראה שבחלקה הראשון מעצימה ומרחיבה את צעדם הראשון של אנשי ניווה - צום, ובפסוק הנוסף - שק ואפר. בשונה מאנשי ניווה הוא מרחיב את אלו גם על הבהמה הבקר והצאן. מה מקופל בצום של בעלי חיים? זוהי אינה עמדה מוסרית, אלא עמדה של תחנונים של אדם וצאן הנתונים ברעב. "וַיִּתְכַּסּוּ שָׁקִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה" - שוב מתייחס הוא לפועלם של אנשי ניווה ונותן לו תוקף ממלכתי. בצעד הבא הוא מחדש: "וַיִּקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחֻזְקָה" - התמסרות לא-לוהים בכל כוחם.

עד כאן הגזירה מתייחסת אל האדם ואל הבהמה גם יחד. השלב הבא מכוון לבני האדם: "וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ מִדְרָכּוֹ הִרְעָה וּמִן הַחֶמְסִים אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם" - הוראה זו שונה מכל ההוראות עד כה, בכך שהיא מתייחסת לתיקון העוולות המוסריות.

מִי יִדְעַע יָשׁוּב וַיִּנְחַם הָאֱלֹהִים וַיֵּשֶׁב מִחֲרוֹן אַפָּו וְלֹא נֹאבַד (ט)

במשפט זה חותם המלך את דברו לבני עירו, ובו הוא מביע תקווה לנחמה של א-לוהים מן הפורענות.

נסכם את טיבה של ההתרחשות: תשובת ניווה פורצת כתנועה עממית המכילה אמונה בא-לוהים. בשלב שני, הגדולים בהקרנה לקטנים, ועד המלך, מובילים באופן ממלכתי את צעדי התשובה. פתיחה בצום של בעלי חיים ובשקים על בעלי חיים, המביעה צער ותחנונים של החיים באשר הם, מצביעה על תשובה שבסיסה בתנועות החיים ולא בעמדה מוסרית. העמדה המוסרית מצטרפת בחתימת דבריהם.

וַיֵּרָא הָאֱלוֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְרָכָם הֲרָעָה וַיִּנְחָם
הָאֱלוֹהִים עַל הֲרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה (י)

במילים אלו מתאר הכתוב את תגובת אלוהים המתמקדת במעשיהם. בצלע נוספת מצביע הכתוב על ההיבט המוסרי: "כי שָׁבוּ מִדְרָכָם הֲרָעָה". היבט זה משמש כסיבה מכוננת לרלוונטיות של מעשיהם. או במילים אחרות, נחמת אלוהים היא בשל תגובתם שהתבטאה בצום ובשקים על האדם והבהמה, ולצד זאת השיבה מדרכם הרעה משמשת מעין תנאי שבלעדיו לא יועילו מעשיהם.

מה הכוונה במילים "לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה", מדובר הרי בפורענות שהייתה אמורה להתקיים בעוד ארבעים יום? יונה הלך מהלך יום אחד בעיר, בתומו הוא יצא ממנה, ומסתבר שהדיבור שלו עם אלוהים הוא עוד באותו יום! אכן, מדובר על נחמה של אלוהים עוד בטרם עברו הימים, עוד בטרם הוברר שמדובר בתשובה משמעותית. ציון זה מצביע על הקלות שבה א-לוהים חזר בו מן הפורענות, והיא יוצרת הקשר נוסף לסערת הרוח בה היה נתון יונה.

תשובה ראויה או תשובה של רמייה

המשנה במסכת תענית מתייחסת אל תשובתם של אנשי גינווה.
הקשר המשנה הוא - הנהגות הציבור בשעת תענית:

סדר תעניות כיצד? מוציאין את התיבה לרחובה של עיר... הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו לא נאמר באנשי גינווה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם, אלא בורא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. (מסכת תענית פרק ב משנה א)

שני התלמודים, הבבלי והירושלמי, מתייחסים למשנה זו ונחלקים בדבר טיבה של תשובת אנשי גינווה. נפתח בדברי התלמוד הירושלמי:

אמר רבי שמעון בן לקיש תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה. מה עשו? רבי חונה בשם ר' שמעון בן חלפותא העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא אמרין אין לית מתרחם עלינן לינן מרחמין עליהון. הדא היא דכתיב מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר וגו'.

וישובו איש מזדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם אמר רבי יוחנן מה שהיה בכף ידיהם החזירו מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו (ירושלמי תענית פרק ב הלכה א).

הירושלמי דן את אנשי נינווה לכף חובה. 'תשובה של רמיות עשו אנשי נינווה' - אומר רבי שמעון בן לקיש, מנקודת מוצא שהמוקד בתשובה אמור להיות התיקון המוסרי, ולא כך היה בתשובת נינווה. רבי חונה בשם ר' שמעון מפרט ומתאר את הרמייה, בניתוק עגלים וסייחים מאימותיהם - אלה גועים ואלה גועים, ובאמירה לאלוהים: 'אם אתה לא מרחם עלינו אנחנו לא נרחם עליהם'. לשיטתו לא רק שאין כאן עמדה מוסרית, יש כאן קלקול מוסרי בלבוש של אכזריות כלפי בעלי חיים. התאכזרות זו מצטרפת אל הצום שהוטל עליהם - כבר בפשוטו של מקרא. לדעת רבי יוחנן: החזירו מן החמס הגלוי, אך לא החזירו מן החמס הלא גלוי. שלושה אמוראים מטילים דופי בתשובתם ודנים אותם לכף חובה בהיבט המוסרי. תיאור זה מסביר היטב את עמדת יונה הרואה אותם כמשמרים הבלי שוא, ואינו רואה ערך בתשובתם. תיאור זה אינו עולה בקנה אחד עם המשנה הרואה בתשובת אנשי נינווה מודל ראוי לתשובה, וגם אין בו מענה לשאלה - מדוע אלוהים מקבל את תשובתם.

עמדה אחרת מוצגת בתלמוד הבבלי, עמדה התואמת את בחירת המשנה בתשובת אנשי נינווה כמודל לתשובה. נפתח בביאור המשנה: "הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כיבושין". הבחירה בזקן מניחה את

האצבע על עומק וניסיון חיים. "שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא האלוהים את שקם ואת תעניתם, אלא וירא האלוהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה". אמירה זו תואמת את פשוטו של מקרא, והיא מצביעה על כלל מעשיהם המקבילים תוקף מכוח השיבה מדרכם הרעה - בהיבט המוסרי.

ויתכסו שקים האדם והבהמה, מאי הוו עבדי? - אסרא הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד, אמרו לפניו: רבנו של עולם! אם אין אתה מרחם עלינו - אין אנו מרחמים על אלו,

אמירה ראשונה: תיאור זה דומה לאמירת רבי חונה בשם ר' שמעון בן חלפותא בירושלמי. ההבדל - בירושלמי הוא מוצג בעקבות הקדמה, מעין כותרת של רבי שמעון בן לקיש: "תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה". בבבלי לא מוצגת ביקורת, ותיאור זה נאמן לעמדה העולה מהמשנה. נראה שכך הוא הפירוש: אתה אלוהים שולט, קובע את הכללים - 'אם אתה לא מרחם גם אנחנו לא מרחמים', אלא הולכים בעקבותיך. ומכיוון מעט אחר - בעלי החיים סובלים כמונו, ואנו מבקשים לעורר רחמי שמיים עליהם ועלינו.

ויקראו אל אלוהים בחזקה, מאי אמור? אמרו לפניו: רבנו של עולם! עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע - מי נדחה מפני מי?

אמירה שנייה: לאנשי נינווה טענה מוסרית. יש במקומנו עלוב ושאינו עלוב, יש צדיקים ויש רשעים. במילים אחרות, לא כולם רשעים, ולא כולם חייבים מיתה. "מי נדחה?" מי טפל למי? ההיגיון אומר שהעלוב צריך להיות טפל לשאינו עלוב, והרשע טפל אל הצדיק, אלוהים לעומת זאת הטפיל את מי שאינו עלוב ואת הצדיק כמי שנספים בעוון העלוב. טענה זו דומה לכאורה לטענתו של אברהם: "וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲאֵף תִּסְּפֶה צְדִיק עִם רָשָׁע" (בראשית יח, כג).

וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם. מאי ומן החמס אשר בכפיהם? אמר שמואל: אפילו גזל מריש ובנאו בבירה - מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו.

אמירה שלישית: התנהלותם מוקרנת מאמת צרופה ונוקבת. בשונה מההלכה היהודית שבה קיימת תקנת השבים, המעודדת אנשים להשיב את הגזל,⁵⁰ אנשי נינווה מתנהגים באופן טוטאלי, ומחייבים להרוס בניין בכדי להשיב קורת עץ גנובה.

אמר רב אדא בר אהבה: אדם שיש בידו עבירה, ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה - לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם - לא עלתה לו טבילה. זרקו מידו, כיון שטבל בארבעים סאה - מיד עלתה לו טבילה, שנאמר ומודה ועזב ירחם, ואומר נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים.

אמירה רביעית: רב אדא בר אהבה מדמה את התשובה לטבילה במקווה. העיקר זוהי הטבילה, המפגש הישיר עם המים, עם הראשוניות של האדם בתוך עולמו. הסרת השרץ היא תנאי המאפשר לטבילה להתחולל. זהו החיתום של הסוגיה, המשקף את תפישת הבבלי הרואה כתשובת נינווה מודל ראוי לתשובה. בפתיחה לסוגיה: התייחסות להיבט המוסרי, ובהמשכה תשובה במשמעות של תנועות חיים, כשהאחרונה ביניהם מתייחסת אל התשובה כטבילה - שיבה אל המקור, אל מקום המים החיים.

התמונה העולה מן התלמוד הבבלי היא סוג של אישור לדרכם של אנשי נינווה, לימוד מהם. קשר אל אלוהים הוא קשר של חיים, ועמדתם כלפיו דומה לעמדתם כלפי בני אדם. עמדה זו מזכירה את עמדת משה שבנקודת השיא במעמד הר סיני, אחרי חטא העגל, מדבר עם אלוהים "כאשר ידבר איש אל רעהו". מלך נינווה מתייחס

50. תקנת השבים היא הלכה לפיה יש להקל על גולן המעוניין לחזור בתשובה, ומאפשרת לו להשיב לגזל כסף במקום החפץ שגזל ממנו.

נביא בלבב ימים 55

אמנם להיבט המוסרי: "וישובו איש מדרכו הרעה", אבל היבט זה הוא שולי ולא מרכזי.